

groepen het recht veroverden op onderwijs in de eigen taal, of een verstaanbare variant van één van de gehanteerde *linguae francae*.

De taalpolitiek heeft door de eeuwen heen het invoeren van een eenheidstaal tot doel gehad. Het onderwijs vormde hierbij het middel bij uitstek om tot het verhoopte resultaat te komen, maar was tegelijk het grootste struikelblok, omdat de verstaanbaarheid en de kennis van het Nederlands of het Surinaams-Nederlands de grootste hindernis vormde voor deelname aan dat onderwijs. Daarbij zorgde de budgettaire terughoudendheid van de Nederlandse overheid bij de financiering van het onderwijs ervoor dat dit nooit de verhoopte kwaliteit (hetzelfde niveau als het Nederlandse onderwijsbestel) bereiken kon.

De complexiteit van de Surinaamse samenleving moet één van de grootste problemen gevormd hebben voor de auteur bij het uitschrijven van dit historisch overzicht. Het systematisch afzonderlijk behandelen van de verschillende groepen en strekkingen vangt dit voor een groot stuk op. De keerzijde van de medaille is natuurlijk dat het soms wel erg droog wordt en dat het opsommen van verschillende commissies, verenigingen en groeperingen de lezer soms naar adem doet happen, en het moeilijk wordt om de algemene verhaallijn niet kwijt te raken. Een bijkomende moeilijkheid daarbij vormen de veelvuldige (en onvermijdelijke) verwijzingen naar verschillende schooltypes, Surinaamse én Nederlandse, met de al even onvermijdelijke veelheid aan afkortingen.

Het geheel doet bijwijken haast encyclopedisch aan. Door het situeren van elke periode in een sociaal-economisch referentiekader blijft het lezen van dit zeer erudiete werkstuk echter een haalbare kaart, ook voor de lezer die niet ingewijd is in de Surinaamse geschiedenis. En voor wie beter vertrouwd is met de materie vormt dit ongetwijfeld een kanjer van een referentiewerk, dat hopelijk ook een kader en een basistekst zal worden voor verder en meer gedetailleerd onderzoek over dit toch wel zeer boeiende stuk koloniale geschiedenis.

Jan Briffaerts

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

C. L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleidende beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001; Amsterdam: Cabeljauwpers, 2001, x + 324 blz., €17,95, ISBN 90 801451 7 3). [Hierbij C. L. Hoogewerf, *Ob dilectionem libertatis oppidi de Harlem. Om die Hefte der stede uan Haerlem. De Latijnse tekst van het Haarlemse stadsrecht (1245) naar de editie van Kruisheer, voorzien van een vertaling in hedendaags Nederlands en een beschouwing over de inhoud* (Amsterdam: Cabeljauwpers, 2001, 31 blz., €3,-, ISBN 90 8 14518 1)].

Het Haarlemse stadrecht (ik verkies deze spelling omwille van de duidelijkheid) heeft zich sinds Huizinga mogen verheugen in ruime belangstelling: de herkomst van de bepalingen — van de 69 artikelen volgens de gebruikelijke indeling zijn er 49 afkomstig uit het stadrecht van Den Bosch, andere hebben verwantschap met dat van Middelburg en slechts 16 lijken op specifiek Haarlemse omstandigheden afgestemd —, de optekening en de relatie tot de Hollandse dochtersteden zijn grondig bestudeerd. De auteur van dit proefschrift constateerde echter dat het nog ontbrak aan een systematische behandeling van de inhoud vanuit rechtshistorisch oog-

punt en besloot deze lacune te vullen. Hij doet dit door inderdaad artikelsgewijs de tekst te geven: de Latijnse en de vertaling uit het Haarlemse stadsboek van 1412, met Hoogewerfs eigen vertaling plus de bepalingen uit het Bossche privilege (ca. 1185) waarop de Haarlemse tekst berust. Steeds voegt hij daar zijn beredeneerd commentaar op de inhoud aan toe. Maar er zit weinig orde in de oorkondetekst en daarom besteedt de auteur het eerste deel van zijn boek aan een algemene inleiding en een uitvoerige behandeling van de hoofdthema's uit het stadrecht: het poortrecht en het procesrecht. Ten aanzien van dat laatste legt hij de nadruk op wat hij 'het oude Germaanse recht' noemt waarvan hier de eedaflegging voor het gerecht, met of zonder eedhelpers, is overgebleven, terwijl daarnaast aan het materiële bewijs van de 'moderne' rechtspraak ruimte is gegeven. Hoogewerf concludeert dat Haarlem op dit punt in 1245 op de overgang van oud naar nieuw stond zonder dat hij zich blijkbaar herinnert dat de bepalingen in kwestie uit het laat-twaalfde-eeuwse Bossche recht stammen. Wellicht valt die overgang dan ook, een ruime halve eeuw eerder, in Den Bosch te plaatsen. Schrijver wijst erop dat de gang van zaken een interpretatieprobleem oplevert: *testes* in de Latijnse tekst kan zowel op eedhelpers als op ooggetuigen slaan.

De behandeling van de afzonderlijke bepalingen in het tweede deel is zeer nauwgezet. Dat brengt soms mee dat teksten die zonder meer duidelijk zijn van een vrij overbodige inhoudsverklaring werden voorzien en bij andere, die al eerder aan de orde kwamen, het commentaar met de respectieve passage in deel I overlapt. Maar hinderlijk is dat eigenlijk niet. Vaak verwijst Hoogewerf in zijn zeer royale annotatie naar relevante niet-Haarlemse teksten en naar Haarlemse dingtalen die de bepaling in kwestie illustreren, kleine studietjes die laten zien hoe grondig de schrijver met de Hollandse en ook de Zeeuwse rechtsbronnen op de hoogte is. Inmiddels zijn zijn beschouwingen en gebruikte formuleringen niet altijd even overtuigend. Het gebruik van de term 'hypotheekrecht' zonder enige toelichting houdt het risico in de lezer een verkeerd inzicht in het middeleeuwse pandrecht te geven. Wie *censuales*/tjinslieden in het commentaar met 'horigen' vertaalt met daarbij een verhaal over hand- en spandiensten en wat dies meer zij, is op een verkeerd spoor. En Hoogewerf mist bij de behandeling van artikel 5 de zin van de bepaling. Deze is opmerkelijk genoeg: elke poorter mag zo nodig tweemaal 40 dagen buiten de stad verblijven om daar te zaaien, te hooien en te oogsten, waarna hij weer in de stad moet gaan wonen. De schrijver wijst in zijn commentaar op het belang van wonen in de stad in verband met het poortrecht. Maar waarom regelt het privilege niets voor de kooplieden, die toch ook vaak voor langere tijd afwezig waren? Hoogewerf spreekt van 'bronnen' die daar in voorzagen, maar noemt in zijn bijbehorende noot alleen de vroeg-zestiende-eeuwse 'Instructie van Wielant', zonder te letten op het verschil tussen de kooplui en de agrariërs uit artikel 5: de burgers wier akkers te ver buiten de poort lagen om vanuit de stad hun boerenbedrijf waar te nemen moesten de tweemaal veertig dagen wel buiten de stad wonen, hetgeen tegen hun plicht als poorter inging. Kooplieden hadden zo'n tijdelijke vaste woonplaats tijdens hun reizen niet — die hadden geen dispensatie nodig. Overigens is dit artikel afkomstig uit het Bossche privilege van ca. 1185 en het is de vraag in hoeverre we er conclusies omtrent de Haarlemse situatie aan mogen verbinden.

In een soort appendix bij het proefschrift drukt Hoogewerf ter wille van de overzichtelijkheid de Latijnse tekst van het privilege, geflankeerd door zijn eigen vertaling, nog eens in zijn geheel af. De Nederlandse versie van de Duitse samenvatting bij de dissertatie is daar aan toegevoegd. Deze appendix is afzonderlijk verkrijgbaar.

J. A. Kossmann-Putto

Rudolph Agricola, *Letters*, A. van der Laan, F. Akkerman, ed. (Bibliotheca latinitatis novae IV, Medieval and Renaissance texts and studies. Neo-Latin texts and Translations CCXVI; Assen: Van Gorcum, Tempe, AZ: Arizona center for Medieval and Renaissance studies, 2002, xi + 435 blz., ISBN 90 232 3808 7).

Deze publicatie omvat de nu bekende correspondentie van Rudolf Agricola (1444-1485): 51 brieven van zijn hand en 4 brieven aan hem gericht. De heldere inleiding beschrijft het leven van de haast altijd door Europa reizende humanist, zijn briefwisseling en zijn correspondenten, het karakter en de taal van de brieven. Dan wordt uiteengezet op welke wijze de brieven hier zijn uitgegeven. Daarop volgt een uitvoerige beschrijving van de 17 handschriften en de 15 gedrukte bronnen waarin de verschillende brieven te vinden zijn.

De bladzijden 61 t/m 265 geven vervolgens de tekst van de brieven in Latijn en Engelse vertaling. Op de linkerpagina's staan de Latijnse briefteksten, ingeleid dooreen beschrijving van de vindplaatsen. Autografen zijn niet gevonden, maar de *editores* proberen de briefteksten zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren. De indeling van de brieven in paragrafen en de interpunctie komen helemaal voor hun rekening. Voor de Griekse passages is de orthografie gemoderniseerd, maar voor het Latijn houdt men vast aan de oorspronkelijke schrijfwijze, afgezien van het gebruik van accenttekens. Onder de teksten een beknopt bronnenapparaat, en een kritisch apparaat met de belangrijkste tekstvarianten en de emendaties van de uitgevers.

De Engelse vertaling staat op de rechterbladzijden en volgt het Latijn zin voor zin. Er is geen enkele poging gedaan het virtueuze van Agricola's Latijnse stijl nabij te komen. De vertaling is vooral bedoeld als een hulpmiddel voor een goed verstaan van de brieven. Als je het mooie, heldere, voor Agricola's tijd 'moderne' maar natuurlijk op klassieke leest geschoeide Latijn van de brieven vergelijkt met de Engelse vertaling, krijg je respect voor het prettig leesbare Engels dat de Latijnse tekst zeer nauwgezet weergeeft.

De brieven, geschreven tussen juli 1469 en december 1485, geven een goed beeld van het leven van Agricola en van zijn contacten met Noord-Nederlandse en Duitse humanisten, mannen als Alexander Hegius, Adolf Occo, Dietrich von Plieningen en Johann Reuchlin. Het zijn meestal zeer persoonlijke, zorgvuldig gestileerde brieven, met voor haast iedere correspondent een eigen toon en kleur. Het meest voorkomende thema is de vriendschap, maar er is ook vaak sprake van de studie van de talen Latijn, Grieks en Hebreeuws, van boeken en bibliotheken, van studieuze plannen. Agricola zingt de lof van het Italiaanse humanisme, met de wens dat dat ook eens boven de Alpen tot bloei mag komen. De brieven gaan echter eveneens over liefde en huwelijk, familieaangelegenheden en persoonlijke zaken, maar nooit over geloof en godsdienst.

Na de teksten geven de bladzijden 267 t/m 383 voor elke brief een reeks zeer informatieve aantekeningen. Ze gaan over zowel de filologische als de historische aspecten van Agricola's briefwisseling. Deze noten geven een schat aan informatie. De genoemde personen, gebeurtenissen en citaten worden thuisgebracht en van commentaar voorzien, en er komen niet zelden echt verrassende zaken te voorschijn. Naar volledigheid is echter niet gestreefd. Iedere poging naar perfectie, schrijven de *editores*, zou maken dat men eindeloos was blijven schaven en vijlen, en dat de publicatie alsmear vooruit was geschoven.

Het boek bevat nog een aantal appendices: overzichtelijke lijsten afkortingen van primaire en secundaire bronnen; een uitgebreide bibliografie, *index nominum* en index van besproken Latijnse en Griekse woorden en woordcombinaties (waaronder spreekwoorden); een glossarium van in de brieven voorkomende afwijkingen van klassiek Latijn, index van citaten en toespe-